

Айталиева Т.К.

**САГЫМБАЙ ОРОЗБАКОВДУН ВАРИАНТЫНДА
ЖАКЫП, ЧЫЙЫРДЫ ЖАНА БАКДӨӨЛӨТТҮН КӨРГӨН КАСИЕТТҮҮ
ТҮШТӨРҮНҮН СҮРӨТТӨЛҮШҮ**

Айталиева Т.К.

**ОПИСАНИЕ ВЕЩЕЙ СНОВ ЖАКЫПА, ЧЫЙЫРДЫ И БАКДООЛОТА
ПО ВАРИАНТУ САГЫМБАЯ ОРОЗБАКОВА**

Т.К. Aitalieva

**DESCRIPTION OF THE PROPHEPIC DREAMS
OF CHIYYURDY, ZHAKYR, BAKDOOLOOT ACCORDING TO
SAGYMBAI OROZBAKOV**

УДК:372-58/6

Макалада улуу манасчы С.Орозбаковдун вариантындагы көп мезгилдер бою баласыз болуп жүргөн ата-эненин арманы жана алардын көргөн түштөрү тууралуу баяндалат. Манасчы бул эпизодду баяндоодо көркөм сөз каражаттарынын көптөгөн түрлөрүн чебер колдонгон. Вариантта аллитерациянын, ассонанстын, редифин, синтаксистик параллелизм колдонулган ыр саптарына тиешелүү мисалдар келтирилген. Касиеттүү түш көрүү жана аны жорутуу, төрөлө элек баланын алдын ала белги берүүсү өндүү сүрөттөөлөргө да талдоо жүргүзүлгөн. Манасчынын вариантын белгилүү семетейчи Ж.Кежековдон жазылып алынган “Манастын төрөлүшү” аттуу эпизоддогу баяндоолор менен да салыштыруу жүргүзүлгөн.

Негизги сөздөр: вариант, касиеттүү түш, түш жооруу, уйкаштык, ассонанс, аллитерация, синтаксистик параллелизм.

В статье освещается история родителей, которых долгое время не могли иметь детей, их чаяния и ожидания и их вещи сновидения, по варианту великого манасчи-сказителя С.Орозбакова. Манасчи-сказитель при освещении этого эпизода виртуозно применял очень множество видов средств художественного слова. В варианте применено аллитерация, ассонанс, редиф и синтаксистический параллелизм. Приведены примеры, анализированы ситуации: о вещем сновидении, о его толковании, предназначении еще не родившегося ребенка. Был проведен анализ сравнения варианта манасчи – с эпизодом, записанным от знаменитого семетейчи Ж. Кежекова «Рождение Манаса».

Ключевые слова: вариант, вещей сон, гадание сна, рифма, ассонанс, аллитерация, синтаксический параллелизм.

The article highlights the stories of parents, who for a long time could not have children, their aspiration and expectations, and their true prophetic dreams, according to the version of the great manaschi, the narrator S.Orozbakov. When covering this episode, Manaschi-narrator masterly applied very many types of means of the artistic word. There were used alliteration, assonance, redif and syntactic parallelism. Examples are given, situations are analyzed: about a prophetic dream, its interpretation, the foreshadowing of an unborn child. An analysis was made of a comparison of the manaschi version with an episode recorded from the famous “The Birth of Manas” family of J. Kezhekov.

Key words: variant, prophetic dream, foreshadowing of dreams, rhyme, assonance, alliteration, syntactic parallelism.

“Манас” эпосунун бүгүнкү күндө болжол менен сексенден ашык варианты бар деп айтабыз. Ошол варианттардын ичинен чоң манасчы С.Орозбаковдун айткан варианты айрыкча айырмаланып турат. Баатыр уулдун төрөлө турган болгонунда ата-энесинин касиеттүү түш көрүүсү манасчыда чебер сүрөттөлүп берилген. Жакып баласыздыгына арман кылып, зарын айтып, Туучунакты менен үйүнө келип түшөт. Анын айылына жакын жашаган Акынбектин Мендибай деген баласы бар эле. Мендибайдын жашы 11де болот. Ал Жакыптын ыйлаганын көрүп, “Ай, аке не ыйлайсыз? Эртели-кечте эки көздөн жашты тыйбайсызбы? - деп сурайт. Жакып Мендибайга жооп бербейт. Атын байлабай, алды-артын карабай, үйүнө кирип кетет. Үйүнө кирип, байбичеси Чыйырды Жакыптын капалуу экенин көрөт. Чыйырды: “эмнеге капаландың, жөнүн айтчы” – деп сурайт.

Анда Жакып кеп айтат,

Ачууланып бек айтат - деп Жакыптын байбичесине ачууланганын сүрөттөгөндө эле, анафора да, аллитерация да, редиф да колдонулган.

Эси жок кандай катынсың,
Эсирген кандай капырсың?!

Эртели-кечти мен чыксам

Элким үйдө жатырсың.

Эркелеткен балаң жок,

Эрлик болор адам жок,

Же сүйөрүңө балаң жок,

Же сүйүнүшөр адам жок [1].

Сагымбайдын ыр саптарынан сабалап жааган жамгырдай ыр саптарын кездештирүүгө болот. Жогорудагы ыр саптарында уйкаштык, ассонанс, анафора, редиф, синтаксистик параллелизм өтө кылдат колдонулган.

Эркелеткен балаң жок, = Же сүйөрүңө балаң жок.

Эрмек болор адам жок, = Же сүйүнүшөр адам жок деген саптар синтаксистик параллелизмдин эң мыкты үлгүсү.

Жакып абдан байып, бирок көп мезгилдер баласыз жүрүп, кудайдан перзент тилеп, касиеттүү жерлерге сыйынып көп санаа тартат. “Борбордук каармандын дүйнөгө келишине чейин карып калган баласыз ата менен эненин бала тилеп зарлашы эпикалык

чыгармаларга мүнөздүү көрүнүш.” - деп ф.и.к. К.Кыргызбаев жазып калтырган [2] Бул жеке эле кыргыз эпосторуна эмес коңшу калктардын да эпикалык чыгармаларына мүнөздүү көрүнүш экенин белгилөөгө болот. Манасчы С.Орозбаковдун вариантында бул төмөнкүчө баяндалат.

Кутмандуудан бата алдым,
Куруп калсын дүнүйө,
Куу баш Жакып атандым!
“Карыды Жакып куу баш” - деп,
Калктын баары сени айтат
“Катыны жүрөт туубас” - деп...

Жогорудагы ыр саптарында жалаң “к” тыбышынан турган аллитерациялык ыкмада түзүлүү менен, анафоранын колдонулганын көрүүгө болот.

Эки катын алганым,
Эч туяк көрбөй калганым,
Эсиме түшүп эркиндик,

Эгеме ыйлап зарландым [3] - деп бай Жакып байбичесин муңайтат.

Өткөн доордо кыргыздарда бай адамдардын көп аял алуусу кадимки эле көрүнүш болгон. Ошол учурда байбиче, токолдор ынтымакташып жашай беришкен. Ал эми бүгүнкү күн үчүн бул мүнөздүү көрүнүш эмес. Бул нерсе аялдардын күйөөсүнө толук көз каранды болгон мезгилинде болгон. Чыйырды да Жакып сыяктуу эле армандуу болот. Ал эзелтен ишим тетири эле, эгем таала чактады,

“Мөмөсүз” жыгач отундур,
Туубай турган болгон соң
Тумшугу жок катындыр!” - деп кайгырат.

Мөмөсү жок жыгач отун болот, эгер аял төрөбөсө, анын тумшугу жок, анын сеси жок деген мааниде берилет.

Жакып менен Чыйырды кайгыланып капа болуп турганда, жекенге буту чалышып, Бакдөөлөт жетип келет да Чыйырдыга “Мен да сенин жолунду кубалап кеттим. Дагы да жашмын кудайдан үмүтүм бар” - деп айтат. Ошондон кийин алар уктап жатып түш көрүшөт.

Бедерлүү чаар жолборсту,
Жакыптын бери жагында,
Бекем кармап туруптур.
Көсөө куйрук жолборсту
Көтөрүп багып жүрүптүр, – деп берилет [4].

Экинчи жолу төрөгөнүнө аз калганда түш көрүп Шыгайдын байбичесине жорутат.

Анда менин көргөн түшүмдө,
Көсөө куйрук жолборсту,
Көтөрүп багып жүрүпмүн.
Бедерлүү чаар жолборсту,
Бешикке бөлөп жүрүпмүн.
Чагырмак чаар жолборсту,
Сары алтын тагып мойнуна

Жаныма алып жүрүпмүн, [5] - деп айтылат. Шыгайдын байбичеси: «... Бедерлүү чаар жолборстой, Шерди төрөйт экенсин, Бетине дөөлөр тура албас, Пендеден башка кайраттуу, Эрди төрөйт экенсин...» - деп жооруп берет. Түшүндө жолборс көрүү келечекте баатыр уулду боло турганынан кабар бе-

рет. Бул сыяктуу элдик ишеним кыргыздарда өткөн мезгилдерден бери эле жашап келет. Ушул жерде айта кетүүчү нерсе башка варианттарда, Чыйырды Жакыптын байбиче аялы экендиги тууралуу айтылса, Жаңыбайда токол аялы болгон деп берилет.

Сагымбай Орозбаковдун вариантында Жакыптын жемелегенине капа болгон Чыйырды да уктап жатып түш көрөт. Түшүндө башында ак селдеси бар ак сакалдуу карыя келип, Чыйырдыга көп кайгыра бербесе деп, ак алманы же деп берет. Кызыл алма кыз деп айтат. Чыйырды ак алманы жегенден кийин, ал курсагына толуп, ажыдаар болуп чыгып, ачууланса ай-ааламды сорот, энесинин бою 130 кез болуп узарат. Түшүндө ажыдаар көрүп, боюнун узарганы бул жакшылыктын белгиси деп айтууга болот. Илгертен эле элибиз түшкө жыландын киришин байлык, дөөлөт деп жоруккан, бойдун узаруусу да бул жакшы иштин белгиси болгон.

Жакып түшүндө куш көрөт. Манасчы Жакыптын түшүн айтууда көркөм сөз каражаттарынын эң сонун үлгүлөрүн колдонгон. Түшүндө куйрук-башы жаркылдаган, куудан аппак жүнү бар, куштан башкача үнү бар, алп кара куштай сүрдүү куш көрөт. Анын саңоор, таканак, чырымтал жүндөрү баары алтын болот. Жакыптын түшүндөгү

Асмандагы канаттуу = Жерде жүргөн аяктуу,

Айбатынан уча албай = Желип жүрүп кача албай жана

Жибек боону тагыпмын = Күмүштөн боо тагыпмын,

Абыдан сыйлап багыпмын = Күпкөлөп жүрүп багыпмын – деген саптар синтаксистик параллелизмди түзүп турат.

Бакдөөлөттүн түшүндө байбиченин үйүндө туурда туйгун конуп турган болот. Туйгун талпынса, анын үйүндө конуп турган эки куш жалтанат.

Жакып, Чыйырды, Бакдөөлөт көргөн түштөрүнөн кийин бир жакшылык болорун түшүнүшөт. Жакыпка Чыйырды көргөн түштөрүн жорутуу үчүн “Ээн жаткан малды аябай, түшүбүздү жорутуп бир аз той кылып коелук” - дейт. Жакып байбичесинин сөзүнө абдан ачуусу келет. Жакыптын Чыйырдыга ачуусу келип сырт жакка чыгып бара жатканында, кулагына бир добуш угулат:

Атаке неге кайгырдың,
Акылыңдан айрылдың,
Алты суу толгон мал кылдың,
Алганыңды дал кылдың... [6].

Эпосто Жакып башкалардан айырмаланып турган сапаттарга ээ адам. Ал ушунчалык эсепкор жана сараң, адам болот. Ал түгүл өз баласына жаманчылык жасоодон да кайра тартпайт. Биринчи жолу Акбалта Жакыпка балалуу болгонун сүйүнчүлөп барып жаңы төрөлгөн бала жөнүндө сүрөттөгөндө Жакып баласынын келечеги жөнүндө ой жүгүртүп, анда да, кооптонгонун билдирет, же болбосо, Манас атасына таарынып Аккулага ээ болгонундагы окуяда да Жакыптын жемекор, сараң адам экенин билүүгө болот. Манастын көзү өткөндөн кийин, Бакдөөлөттөн туулган балдарына Манастын ордосун талатканы,

“Каныкейди алгыла” - деп кеңеш бергени же болбо-со, Семетей эр жетип элин таап келгенде токол аялы Бакдөөлөткө “Бир аякка бал чыла, бир аякка уу чыла, Манастан калган туякты ууландырабыз” - дегенинен эле анын кандай адам экендигин билүүгө болот.

Жакып аялдарынын айткандарынан жана Акын-бектин Мендибай деген уулунун көргөдөрүн уккан-дан кийин ойлонуп, көп мал союп, түштү жорутат. Түштү Байжигит жооруп берет. Ал Жакыптын келе-чекте баатыр уулдуу боло турганын баяндайт.

Манас баатыр төрөлө элек кезиндеги ата-энеси-нин баласыздыгына болгон арманы, алардын көргөн

касиеттүү түштөрү тууралуу изилдөө жүргүзүлүү ме-нен бул материалдарга дагы да терең изилдөө керек экенин байкоого болот.

Адабияттар:

1. Орозбаков С. Манас. - Б., 2010. - 16-бет.
2. Кырбашев К. Манас эпосунун стили. - Ф., 1983. - 11-бет.
3. Орозбаков С. Манас. - Б., 2010.
4. Айталиева Т. Семетейчи Жаңыбай Кожеков. - Б., 2011.
5. Айталиева Т. Семетейчи Жаңыбай Кожеков. - Б., 2011.
6. Орозбаков С. Манас. - Б., 2010.

Рецензент: д.филол.н. Жумалиев С.С.